

РАЗУМЕВАЊЕ СВОЈСТВА ИСЦРПНОСТИ У ВИШЕСТРУКИМ ПИТАЊИМА КОД ПРЕДШКОЛСКЕ ДЕЦЕ ТИПИЧНОГ РАЗВОЈА*

*Јасмина Вуксановић***

Департаман за филозофске науке, Државни универзитет
у Новом Пазару

Ирена Аврамовић Илић

Филолошки факултет, Универзитет у Београду

Јована Бјекић

Филозофски факултет, Универзитет у Београд

Апстракт. Питања представљају једне од најзначајнијих и најфреквентнијих синтаксичких конструкција, јер се преко њих најчешће долази до различитих врста сазнања. Релативно мали број студија, које се баве разумевањем вишеструких исцрпних питања (као на пример *Ко шта вози*, *Ко коме шта даје*), указује да се ова врста питања јавља већ на узрасту од 4 године, мада је присутна варијабилност у зависности од језика. У овом раду су постављена два циља: један, да утврдимо када деца српског говорног подручја разумеју својство исцрпности у вишеструким исцрпним конституентским питањима, и други, да ли је структурална сложеност питања когнитивно релевантна. Узорак је чинило 40 монолингвалне деце узраста од 3 године и 6 месеци до 7 година и једног месеца подељених у три старосне групе. Коришћен је тест састављен од 20 задатака коме је претходила провера вокабулара. Задаци су класификовани према сложености на задатке са двоструким и троструким конституентским питањима. Резултати су показали да се разумевање исцрпности питања прво усваја у двоструким конституентским, а затим у троструким питањима. Ови подаци наводе на закључак да разумевање својства исцрпности зависи од

* *Напомена.* Чланак представља резултат рада на међународном COST пројекту IS0804 „Language Impairment in a Multilingual Society: Linguistic Patterns and the Road to Assessment“.

** E-mail: jasevuks@gmail.com

структуралне сложености питања. Добијени резултати нуде вредне податке које је могуће користити у дијагностици и у клиничком раду са децом која показују специфично заостајање у развоју језика.

Кључне речи: монолингвална деца, типичан развој, систем вишеструких исцрпних питања.

Питања представљају једну од најчешће коришћених врста синтаксичких конструкција. Ова чињеница произлази из два веома значајна разлога. Један је тај да људи преко система упитних реченица неретко долазе до различитих врста сазнања, од оних која се тичу свакодневних животних активности, па до веома апстрактних чињеница. Други се односи на постојање човека у социјалном пољу. Преко различитих врста питања човек сазнаје о другим људима, њиховим потребама и активностима, даје информације о себи, па се тако боље реализује у друштву.

Испитивања из домена развојне психоллингвистике показују да је систем упитних реченица лингвистички и когнитивно сложен (Bloom *et al.*, 1982), и да се почетна питања деце базирају на знањима која су веома ограничена (Klima & Bellugi, 1966). Због тога би се могло очекивати да се у дечијим исказима питања појављују релативно касно. Међутим, студије показују да деца почињу да их користе веома рано и врло брзо постају фреквентна у репертоару дечијих исказа (Savić, 1974; Rowland & Pine, 2000). Испитивања, која је спровела Савић на деци српског говорног подручја (1974), показују да се прва питања у продукцији деце јављају већ на узрасту од 14 до 18 месеци, а на узрасту од 20 до 25 месеци питања постају значајно фреквентнија. Такође, учесталост продукције питања код деце у директној је вези са фреквенцијом употребе упитних реченица у инпуту мајке (Savić, 1974). Другим речима, стимулативност социјалне средине је фактор који утиче на употребу питања код деце.

Досадашња истраживања указују на постојање извесне закономерности у редоследу усвајања упитних реченица. Уопште узев, међу истраживачима је присутна сагласност да деца прво усвајају питања која садрже прономинале, састављене од упитних заменица *шта* и *где*, а потом питања која садрже сентенцијале, односно упитне речи *зашто* и *како*, док се питања која садрже односно-упитне заменице *који* и *чији*, коју прати истовремена употреба дескриптивних глагола, јављају најкасније (Bloom *et al.*, 1982; Rowland *et al.*, 2003; Savić, 1974).

Ипак, постоје и извесна неслагања појединих аутора у погледу редоследа јављања различитих питања. Тако према Роланду и сарадницима (2003) питања са упитном речју *када* спадају у питања која се најкасније усвајају, док се према Блуму и сарадницима (1982) ова питања јављају на ранијем узрасту. Такође су присутна неслагања у погледу узраста на коме деца усвајају питања која се односе на субјекат (питања са замени-

цом ко) и питања која се односе на објекат (питања са заменицом *шта*). Док неке студије указују на истовремено усвајање ове две врсте питања (Deevy & Leonard, 2004), други налази указују на то да се питања која се односе на субјекат јављају развојно раније него питања која се односе на објекат (Jakubowicz & Gutierrez, 2007).

Исцрпна питања. На основу броја упитних речи у оквиру упитне реченице конституентска питања¹ можемо поделити на: (1) појединачна (Ко је појео моју јабуку? Она девојчица у зеленој хаљини) и (2) вишеструка питања (Ко кога вози? Марија вози Марка, а Зоран Марину). Шулиц и сарадници (2011) дају приказ могућих одговора на појединачна конституентска питања која ћемо и ми изнети због њиховог значаја за тему коју у овом раду обрађујемо. Једна врста могућег (и очекиваног) одговора јесте одговор у коме помињемо само неке од актера. Одговори на питања 3 и 4 представљају примере ове врсте одговора, при чему је одговор на питање 4 тзв. појединачни одговор, док се одговор на питање 3 назива још и плурал одговор. На нека појединачна конституентска питања може се добити исцрпан тип одговора, који је изнет у примеру 5 и 6. У питању 6 појединачни одговор се изједначава са исцрпним одговором, јер је само једна особа директор.

- (1) Где је прилаз овом парку? Имаш један са западне стране, а један на источној страни улаза у зграду.
- (2) Ко би могао да ми покаже где је главни улаз? Тамо преко улице се налази један униформисани човек.
- (3) Ко је у тој винарији купио Порто? Милан, Јелена и Дубравка.
- (4) Ко је директор овог предузећа? Онај господин у браон оделу.

Треба такође имати на уму да поједине лингвистичке експресије могу да утичу на интерпретацију питања. Експресија типа *на пример* може да утиче да се својство исцрпности у одговору одбаци, док експресија *све* или *ко све* експлицитно захтева исцрпан одговор (Roeger *et al.*, 2007).

За разлику од појединачних питања, вишеструка исцрпна конституентска питања углавном захтевају исцрпне одговоре (2). Ипак у неким језицима, којима припада и српски језик, због структуре питања, односно због позиције упитних речи у оквиру питања, подједнако су тачни и исцрпни одговори и одговори у којима помињемо само неке од актера, односно плурал и појединачни одговори, док се у другим језицима (као на пример у енглеском и немачком језику) само исцрпни одговори могу сматрати тачним (Schulz & Roeger, 2011; Bošković, 2003). На пример, у ситуацији

¹ „Конституентске речи су оне речи које означавају бића, предмете, својства, ситуације и сл. и захваљујући томе представљају лексичко језгро синтаксичких јединица. Такве речи су именичке речи, придевске речи, прилошке речи и глаголи“ (Stanojčić i Popović, 2008: 210). Wh- questions се често преводе на српски језик као конституентска питања, јер захтевају конституентске речи за одговор.

у којој за столом има шесторо особа, на питање: „Ко шта руча за оним столом десно од шанка?“ плурал одговор типа „Марина једе предјело, а Стева само торту“ у енглеском и немачком језику се не могу узети као адекватни, док су у српском језику прихватљиви (Vošković, 2003).

Усвајање вишеструких исцрпних конституентских питања

У фокусу овог рада јесте питање када монолингвална деца типичног језичког развоја на српском говорном подручју разумеју својство исцрпности у вишеструким исцрпним конституентским питањима. Иако је мали број радова која се баве овом проблематиком, досадашња истраживања показују да својство исцрпности у појединачним исцрпним питањима деца уочавају релативно рано, односно на узрасту између 3 године и 6 година (de Villiers, 1995). Такође је утврђено да постоје разлике у зависности од језика. Шестогодишња и седмогодишња деца типичног језичког развоја са немачког говорног подручја у 85% случајева одговарала су тачно на појединачна исцрпна питања (Schulz & Penner, 2002). Крослингвистичка поређења усвајања појединачних исцрпних питања деце са енглеског и немачког говорног подручја указују да деца која говоре немачки језик усвајају својство исцрпности у овом случају просечно годину дана раније од енглеске деце (Heizmann, 2007; Roeser *et al.*, 2007). Наиме, деца која говоре немачки језик усвајају систем исцрпних питања у просеку на узрасту између 4 године и 5 година (Roeser *et al.*, 2007; Heizmann, 2007). Студија у којој су учествовала деца од 4 године и 5 година којима је матерњи језик холандски (Hollebrandse, 2003), у којој је коришћена иста процедура, показује да су ова деца имала значајно лошије резултате у поређењу са децом која говоре немачки и енглески језик.

Студија о разумевању вишеструких исцрпних питања такође има веома мало, а оне које су спроведене за фокус свог истраживања имале су двострука конституентска питања типа *Ко шта ради*, *Ко где иде*. Добијени налази указују на то да се ова врста питања јавља код деце, према само у одређеном контексту, већ на узрасту од 4 године (Grebnyova, 2006; Roeser & de Villiers, 1991). Као и у случају појединачних исцрпних питања, испитивања показују да узраст када деца усвајају вишеструка исцрпна питања зависи и од језика којим се служе. Деца типичног развоја са енглеског говорног подручја усвајају ова питања нешто касније него деца којој је матерњи језик немачки и руски (Grebnyova, 2006, према: Schulz & Roeser, 2011; Heizmann, 2008; Roeser & de Villiers, 1991).

Циљ истраживања. Досадашњим истраживањима система исцрпних питања, према сазнањима аутора, нису обухваћена деца са српског говорног подручја. Такође, циљ веома малог броја студија био је да се да одговор на питање када деца типичног развоја усвајају и друге обли-

ке вишеструких исцрпних питања осим двоструких исцрпних питања. Стога је овом студијом, поред двоструких, обухваћено испитивање схватања својства исцрпности и у троструким конституентским питањима.

Имајући у виду налазе претходних студија, постављена су два циља нашег истраживања:

(1) да утврдимо када деца типичног развоја којима је српски матерњи језик разумеју својство исцрпности у систему вишеструких исцрпних питања;

(2) да утврдимо да ли је структурална сложеност троструких у односу на двострука конституентска питања когнитивно релевантна, односно да ли постоји разлика у схватању својстава исцрпности у двоструким у поређењу са троструким конституентским питањима.

Методологија

У овој студији је коришћен део експеримента који је конципирао Шулиц (Schulz, P.) у току трајања COST пројекта А 33, а потом и у току COST пројекта IS0804 *Language Impairment in a Multilingual Society: Linguistic Patterns and the Road to Assessment*. Експеримент је направљен за децу чији је матерњи језик немачки или енглески у којима вишеструка исцрпна питања захтевају исцрпне одговоре као једине тачне. Иако у српском језику исцрпни одговори на вишеструка исцрпна питања нису једини тачни одговори (Вошковић, 2003), одлучили смо да користимо исти задатак сматрајући да контекст у коме се даје задатак налаже исцрпан одговор као једини прихватљив. Иако су неисцрпни одговори лингвистички прихватљиви и срећу се у спонтаној вербалној продукцији како код деце тако и код одраслих, у овом истраживању пред децу су постављени задаци у којима је вариран број актера, чије именовање задовољава критеријуме постављеног питања, па се може претпоставити да у вези са конкретним задатком деца имају тенденцију давања што тачнијег и прецизнијег одговора. Због провере, експеримент је прво спроведен на узорку од десеторо одраслих субјеката, а потом на деци.

Материјал. Експеримент се састојао из два дела: од првог дела у оквиру ког је испитан вокабулар и од главног теста, који се састојао од укупно 30 задатака: 20 тест задатака и 10 контролних задатака класификованих према сложености на задатке са једноставним конституентским питањима у оквиру секције А1 (8 тест питања и 4 контролна питања), са двоструким конституентским питањима у оквиру секције А2 (8 тест питања и 4 контролна питања) и троструким конституентским питањима у оквиру секције А3 (4 тест питања и 2 контролна). Питања су дата у Прилогу 1, а пример једног од задатака у оквиру главног теста је дат у Прилогу 2.

Провера вокабулара извршена је тестом који се састојао од 40 слика у боји на којима су представљени предмети и животиње. Исти мате-

ријал касније је коришћен у главним деловима експеримента. Испитаницима су слике сукцесивно презентоване, а њихов задатак био је да именују предмет који је приказан на слици. На тај начин је утврђено да ли су деци познате речи које су коришћене као ознаке за појмове који су употребљени у питањима.

У оквиру главног теста сваки задатак се састоји од једне слике коју прати питање, а на свакој слици је нацртано 6 истих актера: *дечак, девојчица, мама, тата, баба и деда*, од којих између два и пет актера изводи радњу на коју се односи питање. Варирање броја актера вршиоца радње, која је предмет питања, предвиђено је са намером да се спречи да дете развије стратегију навођења свих актера са слике као одговора на дато питање. У оквиру секције А1 и А2 било је укупно по два питања са два актера, по три питања са три актера, по два питања са четири актера и по једно питање са пет актера. Постоје и контролна питања, која су направљена са намером да спрече дете да развије стратегију навођења већег броја актера са слике као одговора на дато питање.

Узорак. У експерименту је учествовало укупно 50 испитаника: 10 одраслих и четрдесеторо деце. Узорак од десеторо субјеката од 35 до 45 година служио је за проверу да ли ће процедура и контекст у коме се одвија експеримент довести до исцрпних одговора на питања. У експеримент је укључено 40 монолингвалне деце типичног језичког развоја (МОНО–ТД) са српског говорног подручја узраста од 3 године и 6 месеци до 7 година и једног месеца подељених у три групе према старосној доби. Прву групу је чинило дванаесторо деце старости од 3 године и 6 месеци до 4 године и 8 месеци ($AC=3,8$; $SD=0,25$; 6 дечака), у другој групи било је шеснаесторо деце старости од 4 године и 9 месеци до 6 година ($AC=5,0$; $SD=0,24$; 7 дечака), а трећу групу чинило је дванаесторо деце старосне доби од 6 година и једног месеца до 7 година и једног месеца ($AC=6,5$; $SD=0,14$; 6 дечака).

Целокупан узорак деце је из предшколских установа из центра Београда. Деца су прошла уобичајену лекарску процедуру која се спроводи у оквиру развојних саветовалишта у домовима здравља која укључује испитивање слуха, вида, неуролошке процене, као и стандардну психолошку и логопедску процедуру испитивања когнитивних и језичких способности. На тај начин су искључена деца са аудитивним и визуелним сметњама, деца са неуролошким дефицитима, као и деца са проблемима у когнитивном и језичком развоју.

Процедура. Тестирање је обављено индивидуално са сваким дететом у посебној просторији предшколске установе која је била што је могуће више изолована од буке. Спроведена је иста процедура за сву децу према следећем плану. Испред детета су постављене слике и дата је следећа инструкција: „Донео/ла сам ти слике једне породице. Хајде да их заједно погледамо“. Потом су деци представљене једна по једна слика у боји са једним од шест главних актера радње, односно један од чланова

породице: *мама, тата, бата, сека, бака* и *дека* уз инструкцију: „Види, ово је девојчица. А ово је тата...“ Након тога је следила слика у којој су дати сви актери радње (Прилог 4), а детету је наложено да за сваког од показаних актера каже ко је: „Ево, на овој слици су сви заједно. Хајде, кажи ми ко је ово“. Потом је спроведен први део испитивања у оквиру кога смо проверавали развијеност вокабулара уз следећу инструкцију: „Хајде да погледамо шта ова породица све има у својој кући. Шта је ово?“ Након овога, урађен је главни тест који су чинила питања праћена одговарајућим сликама којима је претходила следећа инструкција: „Дечак, девојчица, мама, тата, баба и деда живе у једној кући са великом баштом и раде многе ствари заједно, али понекад раде смешне ствари. Ја сам понео/ла много њихових слика. Хајде заједно да их погледамо“. Приликом испитивања је прављена краћа пауза између задатака из појединих секција. Најпре су постављана питања из секције А1, затим из секције А2 и на крају из секције А3. Редослед задатака у оквиру секције је рандомизиран, док је редослед самих секција био исти за сву децу. Иста процедура је примењена и приликом испитивања одраслих особа, с тим што су налози били прилагођени њима.

Два независна истраживача бележила су све што је дато као одговор од стране. Један од њих је имао задатак да бележи и да спроводи целокупну процедуру, док је други имао задатак само да бележи одговоре. Одговори су потом анализирани. Само исцрпни одговори су узимани као тачни. Постојала је могућност да дете гестом, односно показивањем прстом да исцрпан одговор и тај одговор је такође предвиђен као тачан. Бодовање су вршила два испитивача који су постигли потпуно слагање у процени, осим у случају једног испитаника на једном задатку када је испитивач који је само бележио одговоре записао један одговор, док је други испитивач, који је имао задатак и да показује слике, забележио други одговор. Као прави одговор узет је онај који је записао испитивач који је само бележио одговоре, јер је могућност да он направи грешку током бележења била знатно мања. Поред квантитативне анализе урађена је и квалитативна анализа погрешних одговора.

Резултати

Резултати добијени испитивањем одраслих особа показују да су сви тачно препознали и именовали слике предмета датих у оквиру првог дела истраживања везаног за испитивање вокабулара. Такође, сви субјекти су имали све (100%) тачне одговоре на главном тесту, односно сви су одговорили исцрпним одговором на питања у секцијама А1, А2 и А3.

На основу испитивања деце добијени су следећи резултати. Анализа вокабулара показује да, иако су деца из свих група просечно имала више од 90% тачних одговора, постоји значајна разлика између група ($F(2,37)=4,802; p=.01$). Накнадним тестом је утврђено да најмлађа група

деце има значајно мање развијен вокабулар у поређењу са најстаријом групом ($t(22)=-3,916$; $p=,001$), као и да средња испитивана група деце има значајно мање развијен вокабулар у поређењу са најстаријом децом ($t(26)=-2,742$; $p=,01$), док између најмлађе и средње групе нема значајних разлика. Резултати су приказани на Графикону 1.

Анализа резултата добијених на секцији А1 показује да је на нивоу целокупног узорка деце остварен максималан број поена, што указује да већ на узрасту од 3 године и 6 месеци деца типичног развоја разумеју својство исцрпности у оквиру појединачних питања. Анализа података добијених на секцији А2 показује постоји разлика између група ($F(2,37) = 3,180$; $p = ,05$). Накнадни тестови упућују на то да група најмлађе испитиване деце, у просеку, слабије разуме двострука конституентска питања у поређењу са најстаријом децом ($t(22)=2,992$; $p=,03$). Анализа резултата добијених на секцији А3 показује да постоји значајна разлика између група ($F(2,37)=4,461$; $p=,02$), а накнадни тестови указују да група најмлађе испитиване деце, у просеку, значајно слабије разуме трострука конституентска питања у поређењу са средњом групом деце ($t(26)=-3,289$; $p=,02$) и у поређењу са најстаријом децом ($t(22)=-3,623$; $p=,01$), док између средње и најстарије групе нема значајних разлика.

У све три секције одговор гестом, односно показивањем прстом свих актера који учествују у одређеној радњи такође је прихваћен као тачан. Ипак, са оваквим типом одговора нисмо се сусрели у узорку испитиване деце. Сва деца су речју означавала актере радње иако су нека од њих користила поред вербалне ознаке и гест, односно показивала су прстом (Графикон 2).

Да бисмо утврдили да ли је структурална сложеност троструких у односу на двострука конституентска питања когнитивно релевантна, урађена је анализа разлика у тачним одговорима на секцији А2 и А3 т-тестом за поновљене узорке у оквиру најмлађе групе испитаника. Резултати показују да постоји значајна разлика ($t(11)=7,22$; $p=,00$), односно да најмлађа група деце има значајно већи број исцрпних одговора на двострука у поређењу са троструким исцрпним питањима. Будући да је утврђено да постоји значајна разлика у погледу развијености експресивног вокабулара између група, урађена је корелациона анализа резултата добијених испитивањем вокабулара и мера добијених испитивањем секција А1, А2 и А3 како би се добио податак да ли постоји повезаност између степена изграђености вокабулара и разумевања појединих врста питања. Подаци добијени корелационом анализом показују да нема значајне повезаности између добијених мера (Табела 1).

Табела 1: Резултати корелативне анализе између вокабулара и секција А1, А2 и А3 у изабраним групама деце

Секције	Најмлађа група			Средња група			Најстарија група		
	А1	А2	А3	А1	А2	А3	А1	А2	А3
Вокабулар	^a	.068	.210	^a	-.060	.185	^a	^a	^a
^a – није могуће урадити због 100% постигнућа на одговарајућој секцији									

Анализа грешака. Урађена је и анализа грешака према узрастима и типу питања, којој је претходила квалитативна анализа и подела грешака на типове. Типови грешака у оквиру сваке од секција А2 и А3 дате су у Табели 2.

Табела 2: Подела типова грешака заједно са примерима у оквиру секција А2 и А3

	Типови грешака		Примери
			Ко где седи?
А2	Појединачни одговор	Навођење 1 субјекта или објекта	Тата/Столица
	Само један пар	Навођење само 1 пара	Тата седи на столици.
	Плурал одговор	Навођење више парова	Тата седи на столици, баба на фотељи.
	Сви субјекти	Набрајање свих субјеката	Тата, баба, дечак
	Сви објекти	Набрајање свих објеката	Столица, фотеља, сто
	Друге грешке	Друге врсте одговора и реакција	

			Ко шта коме даје?
А3	Појединачни одговор	Навођење 1 субјекта или објекта	Баба/Дечак
	Само један пар	Навођење 1 субјекат-објекат пара	Баба даје меду Баба даје бати/дечаку
	Плурал одговор	Навођење више од 1 субјекат-објекат пара	Баба даје меду/Баба даје бати, а мама даје секи/мама даје канту
	Једна исцрпна листа	Навођење само 1 сета од три члана	Баба даје бати меду/Баба даје меду бати
	Више исцрпних листа	Навођење више од 1 сета од три члана	Баба даје бати меду, мама даје секи канту
	Сви субјекти	Набрајање свих субјеката	Баба, мама, тата
	Сви објекти	Набрајање свих објеката	Меда, канта, коска/бата, сека, куца
	Друге грешке	Друге комбинације субјеката и правих и неправих објеката, као и друге врсте одговора и реакција	

Анализа грешака показује да је намлађа испитивана група деце имала највећу разноврсност грешака као одговоре и на двострука и на трострука конституентска питања, мада су најчешћи тип грешака чинили одговори у којима дете набраја све субјекте. Појављивале су се и грешке у виду плурал и појединачних одговора, мада знатно ређе. Средња испитивана група деце је, напротив, правила само један тип грешака у виду плурал одговора и на двострука и на трострука конституентска питања. Приказ грешака које су деца правила као одговоре на двострука питања дат је на Графикону 3, а на Графикону 4 дате су грешке које су чињене као одговори на трострука питања.

Дискусија

Многобројна истраживања показују да деца усвајају појединачна питања веома рано (Bloom *et al.*, 1982; Rowland *et al.*, 2003). Подаци добијени на основу студије спроведене на деци са српског говорног подручја показују да деца веома рано усвајају упитни систем, и да на узрасту од 20 до 25 месеци у својим исказима фреквентно користе појединачна питања (Savić, 1974). Такође је установљено да је појава питања код деце повезана са фреквенцијом употребе упитних реченица у средини у којој дете расте (Rowland & Pine, 2000; Savić, 1974).

Циљ нашег истраживања био је да расветлимо проблем разумевања својства исцрпности у оквиру вишеструких конституентских исцрпних питања код монолингвалне деце типичног развоја којима је српски матерњи језик. Досадашње студије су показале да деца усвајају појединачна питања пре система вишеструких исцрпних конституентских питања (Roeper *et al.*, 2007; Schulz & Roeper, 2011), што је очекивано, јер је систем вишеструких конституентских питања когнитивно и лингвистички сложенији. Ови налази су у сагласности са налазима нашег истраживања. Наиме, резултати показују да на узрасту од 3 године и 6 месеци деца типичног развоја у потпуности разумеју својство исцрпности у појединачним конституентским питањима, док се на истом узрасту добија значајно мање тачних одговора на двострука (50%) и трострука (30%) конституентска исцрпна питања. Ранији налази сугеришу да се својство исцрпности у упитном систему уочава на узрасту између 3 и 6 година (de Villiers, 1995), али да постоје разлике у зависности од језика којим се служе. Ове разлике су уочене испитивањем различитих језика у оквиру индоевропске језичке групе. Да поновимо, деца са немачког и руског говорног подручја, према скорашњим подацима, почињу да разумеју својство исцрпности у оквиру система исцрпних питања између 4 године и 5 година, а деца којој је енглески и холандски матерњи језик годину дана касније, односно показују слично постигнуће на узрасту између пете и шесте године (Roeper *et al.*, 2007; Heizmann, 2007; Hollebrandse, 2003).

Подаци добијени у нашој студији показују да деца којој је српски матерњи језик својство исцрпности у двоструким конституентским питањима почињу да усвајају већ на најмлађем испитиваном просечном узрасту од 3 године и 8 месеци, односно на овом узрасту имају у просеку 50% тачних одговора. Старосна доб када деца почињу да схватају исцрпност у вишеструким питањима за српски језик слична је узрасту монолингвалне деце са немачког говорног подручја (Roeper & de Villiers, 1991). У складу са тим су и подаци који такође указују да четворогодишња деца чији је матерњи језик руски и енглески у просеку продукују и разумеју двострука конституентска питања (Grebenuova, 2006). Резултати анализе грешака додатно показују да она деца која не успевају да дају исцрпне одговоре на двострука питања а припадају најмлађој групи најчешће схватају да се од њих очекује исцрпан одговор, али не разумеју дводимензионално својство исцрпности питања, већ одговарају на њих као на појединачна исцрпна питања. Деца схватају да се од њих очекује исцрпна листа одговора, али сагледавају само једну (субјекатску) димензију питања. Резултати појединих испитивања показују да (Schulz & Roeper, 2011; Heizmann, 2008, према: Schulz & Roeper, 2011) деца просечне старосне доби од 3 године разумеју двострука конституентска питања 20%, али већ на узрасту од 5 година одговарају исцрпним одговорима на 90% ових питања. Наше истраживање упућује на сличне податке: деца

просечног узраста од 3 године и 8 месеци дају у просеку 50% тачних одговора, али се проценат тачних одговора са узрастом значајно повећава, па деца просечне старосне доби од 5 година дају 87,5% тачних одговора, док деца просечне старосне доби од 6 година и 5 месеци дају само (100%) тачне одговоре на двострука исцрпна конституентска питања.

Нашом студијом је обухваћено испитивање разумевања својства исцрпности не само у двоструким, већ и у троструким исцрпним конституентским питањима са циљем да одговоримо на питање да ли је структурална сложеност троструких у односу на двострука конституентска питања когнитивно релевантна. Налази добијени у нашој студији показују да деца просечне старосне доби од 3 године и 8 месеци успевају у просеку тек у 30% случајева тачно да одговоре на ову врсту питања, односно значајно мање него на двострука питања. Овај податак сугерише да, у когнитивном смислу, постоје разлике између двоструких и троструких исцрпних конституентских питања, односно и када деца дођу до фазе када разумеју својство исцрпности у систему двоструких исцрпних конституентских питања, још увек не разумеју исто својство у систему троструких исцрпних конституентских питања. Другим речима, трострука конституентска питања су не само по својој структури сложенија од двоструких питања, већ је ово структурно повећање сложености у когнитивном смислу релевантно. У литератури постоје две хипотезе: једна, по којој се вишеструка исцрпна питања усвајају одједном и друга по којој се својство исцрпности постепено усваја у зависности од структуралне сложености питања (Roepers *et al.*, 2007). Резултати добијени у нашем истраживању говоре у прилог последње хипотезе. Ову хипотезу потврђују и резултати знатно шире студије више група деце са 11 различитих говорних подручја (Schulz, 2010) који показују да се својство исцрпности усваја у зависности од структуралне сложености питања и да је овај образац крослингвистички стабилан. Анализа грешака додатно говори у прилог овој хипотези показујући да, као и у случају двоструких питања, деца овог узраста када праве грешке најчешће чине такву врсту грешака у којима наводе или исцрпну листу субјеката или исцрпну листу објеката. Овакви налази упућују на то да деца схватају да се од њих очекује исцрпна листа одговора, али дају одговоре на само једну димензију питања.

У старијим узрасним групама, међутим, проценат тачних одговора на трострука исцрпна конституентска питања значајно се повећава и у просеку изједначава са процентом тачних одговора на двострука исцрпна конституентска питања. Подаци добијени анализом грешака указују да деца која нису усвојила својство исцрпности у троструким конституентским питањима праве најчешће тип грешака који представљају исцрпне одговоре али на двострука конституентска питања. Иако је изабрани узорак деце релативно мали, добијени подаци показују да се способност схватања исцрпности у вишеструким питањима код већине просечне

монолингвалне деце којој је српски матерњи језик јавља на узрасту између 4 године и 9 месеци и 7 година. Старосна доб када деца овладавају својством исцрпности у вишеструким питањима наводи се и у појединачним испитивањима (Schulz, 2010), и указује се да деца већ на узрасту од 5 година дају исцрпне одговоре на вишеструка исцрпна питања.

Налази нашег истраживања показују да се код просечне монолингвалне деце са српског говорног подручја својство исцрпности усваја постепено пратећи структуралну сложеност питања, односно прво се усваја у појединачним питањима (на нашем најмлађем узорку просечне старосне доби од 3 године и 8 месеци сва деца су тачно одговорила исцрпно на појединачна питања), а потом у вишеструким конституентским питањима. Подаци добијени анализом грешака показују да она деца која нису усвојила својство исцрпности у двоструким конституентским питањима праве најчешће грешке које представљају тачне одговоре али на појединачна питања, а деца која нису усвојила својство исцрпности у троструким конституентским питањима праве најчешће грешке које представљају исцрпне одговоре али на двострука конституентска питања, односно праве најчешће грешке које представљају тачне одговоре али на структурално мање сложена питања. Другим речима, ови подаци указују да се својство исцрпности у систему вишеструких конституентских питања не усваја симултано за све врсте питања ове врсте, већ поступно у зависности од сложености структуре питања, од мање сложених двоструких ка сложенијим троструким питањима. Будући да је ова асиметрија између типова питања утврђена и у великом броју других језика (Schulz, 2010), она би могла да представља универзални образац усвајања својства исцрпности.

Закључак

Систем упитних реченица чини веома значајну и уједно веома фреквентну врсту синтаксичких конструкција уопште, а нарочито у развојном периоду када преко питања деца добијају различите информације о својој околини и социјалном окружењу. Резултати добијени у овом истраживању показују да просечна монолингвална деца са српског говорног подручја усвајају систем вишеструких исцрпних конституентских питања тек након појединачних питања. Подаци наводе на закључак да се разумевање својства исцрпности у оквиру вишеструких исцрпних конституентских питања не усваја одједном, већ зависи од структуралне сложености питања, односно прво се усваја у двоструким конституентским питањима, а затим у троструким конституентским питањима. Иако због релативно малог узорка добијене податке треба узети са резервом, ови подаци наводе на закључак да деца типичног развоја са српског говорног подручја просечне старосне доби до 6 година и 5 месеци

разумеју својство исцрпности оквиру система вишеструких исцрпних конституентских питања.

Ови налази би могли бити од нарочитог значаја у дијагностици деце која показују специфично заостајање у језичком развоју, односно деце са развојном дисфазом, јер би податак добијен на основу процене усвајања својстава исцрпности у конституентским питањима могао бити један од показатеља специфичног заостајања у развоју језичког система. Такође, добијени налази би могли помоћи и у клиничком раду са овом популацијом деце, јер посредно нуде податке о могућем правцу стимулације развоја синтаксе и појединих синтаксичких конструкција ове деце.

Коришћена литература

- Beck, S. & Rullmann, H. (1999). A Flexible Approach to Exhaustivity in Questions. *Natural language Semantics*, Vol. 7, No. 3, 249-298.
- Bloom, L., Merkin, S. & Wootten, J. (1982). Wh-Questions: Linguistic Factors that Contribute to the Sequence of Acquisition. *Child development*, Vol. 53, 1084-1092.
- Bosković, Ž. (2003). On Multiple Wh-fronting. *Linguistic Inquiry*, 33, 351-383.
- de Villiers, J. G. (1995). Empty Categories and Complex Sentences: The Case of Wh-questions. In P. Fletcher & B. MacWhinney (Eds.), *Handbook of Child Language* (pp. 508-540). Oxford, Blackwell Publishing.
- Deevy, P. & Leonard, L. B. (2004). Comprehension of Wh-questions in Children with Specific Language Impairment. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, Vol. 47, No. 4, 802-815.
- Grebenyova, L. (2006). Multiple Interrogatives in Child Language. In D. Bamman, T. Mag-nistkaia & C. Zaller (Eds.): *BUCLD 30: Proceedings of the 30th annual Boston University Conference on Language* (pp. 225-236). Somerville, MA: Cascadilla Press.
- Heizmann, T. (2007). Children's Acquisition of Exhaustivity in Clefts. In H. Caunt-Nulton, S. Kulatilake & I. H. Woo (Eds.): *BUCLD 31: Proceedings of the 31st annual Boston University Conference on Language Development* (pp. 298-309). Somerville, MA: Cascadilla Press.
- Hollebrandse, B. (2003). *Distributive Qualities of WH-words in Dutch Child Language*. Paper at Taalkunde in Nederland dag, February, 2nd. Nederland: Utrecht.
- Jakubowicz, C. & M. J. Gutierrez (2007). Elicited Production and Comprehension of Root Wh-questions in French and Basque. *Presentation at the COST Meeting Cross linguistically robust stage of children's linguistic performance*. Berlin.
- Klima, E. & Bellugi, U. (1966). Syntactic Regularities in the Speech of Children. In J. Lyons & R. Wales (Eds.), *Psycholinguistic Papers* (pp. 183-208). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- McCloskey, J. (2000). Quantifier Float and Wh-movement in an Irish English. *Linguistic Inquiry*, Vol. 31, No. 1, 57-84.
- Roeper, T. & de Villiers, J. (1991). The Emergence of Bound Variable Structures. In T. L. Maxfield & B. Plunkett (Eds.), *Papers in the Acquisition of WH* (pp. 225-266). Amherst: Proceedings of the University of Massachusetts Roundtable (UMOP) GLSA Publications.
- Roeper, T., Schulz, P., Pearson, B. Z. & Reckling, I. (2007). From Singleton to Exhaustive: the Acquisition of WH. In M. Becker & A. McKenzie (Eds.), *Proceedings of SULA 3: Semantics of Under-Represented Languages in the Americas* (pp. 87-102). Amherst, MA: GLSA Publications.

- Rowland, C. F. & Pine, J. M. (2000). Subject-Auxiliary Inversion Errors and Wh-question Acquisition: 'What Children do Know'? *Journal of Child Language*, Vol. 27, No. 1, 157-181.
- Rowland, C. F. Pine, J. M., Lieven, E. V. & Theakston, A. L. (2003). Determinants of Acquisition Order In Wh-Questions: Re-Evaluating the Role Of Caregiver Speech. *Journal of Child Language*, Vol. 30, 609-635.
- Savić, S. (1974). Aspects of adult-child communication: The problem of question acquisition. *Journal of Child Language*, Vol. 2, 251-260.
- Schulz, P. & Penner, Z. (2002). *The Emergence of Exhaustivity in WH-questions. Evidence from Normal and Impaired Language Acquisition in German*. Handout presented at the Workshop on "Cooperations in Research on Specific Language Impairment", Groningen.
- Schulz, P. (2010). *Who Answered What to Whom? Children's Understanding of Exhaustive Questions*. Paper presented at the Let the Children Speak Conference. London, United Kingdom.
- Schulz, P. & Roeper, T. (2011). Acquisition of Exhaustivity in Wh-questions: A Semantic Dimension of SLI? *Lingua*, Vol. 121, 383-407.
- Stanojčić, Ž., i Popović, L.J. (2008). *Gramatika srpskoga jezika: za gimnazije i srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstava.

Примљено 22.08.2012; прихваћено за штампу 28.11.2012.

Jasmina Vuksanović, Irena Avramović Ilić and Jovana Bječić
COMPREHENSION OF EXHAUSTIVE WH- QUESTIONS
OF TYPICALLY DEVELOPING PRESCHOOL CHILDREN

Abstract

Wh-questions are among the most important and the most frequent types of utterance, which presumably reflects the role of questions in everyday life in gathering various types of information. There is a limited body of research on the exhaustivity comprehension in multiple wh-questions in children (such as, for example, *Who drives what, Who gives something to whom?*). However, previous results suggest that exhaustivity emerges at the age of four, although there is considerable variability depending on the language. In this paper two aims were proposed: first, to explore when typically developing Serbian speaking monolingual children comprehend exhaustivity property within multiple wh-questions, and, second, cognitive relevancy of structural complexity of multiple wh-questions. 40 typically developing Serbian speaking monolingual children subdivided in three age groups from 3,6 – 7,1 years participated in this study. The question-after-picture test, which consists of 20 tasks with pre-vocabulary check, was used. The tasks were classified according to complexity index into paired and triple wh-questions. Results indicate that children acquire comprehension of exhaustive wh-questions gradually, first in paired wh-questions and then in triple wh-questions. The research provides data on language development, and also offers guidelines for diagnostic and clinical work with children with specific language impairment.

Key words: monolingual children, typical development, exhaustive wh-questions.

Ясмина Вуксанович, Ирена Аврамович Илич и Йована Бьекич
ПОНИМАНИЕ СВОЙСТВА ОБСТОЯТЕЛЬНОСТИ В МНОГОСОСТАВНЫХ
ВОПРОСАХ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ТИПИЧНЫМИ
ПРИЗНАКАМИ РАЗВИТИЯ

Резюме

Вопросы относятся к наиболее важным и наиболее частотным синтаксическим конструкциям, поскольку их посредством приобретаются разнообразные знания. Сравнительно небольшое число исследований, направленных на понимание многосоставных обстоятельных вопросов (например, *Кто что возит, Кто кому что дает*), указывают на то, что данный тип вопросов встречается уже в четырехлетнем возрасте, хотя наблюдается и вариативность в зависимости от конкретного родного языка. В предлагаемой работе исследователи представили перед собой две цели: одна – выявить, когда сербскоязычные дети понимают свойство обстоятельности в многосоставных обстоятельных конституэнтских вопросах, и вторая – является ли структуральная сложность вопросов когнитивно значимой. Корпус составило 40 монолингвальных детей в возрасте от трех с половиной до семи лет, разделенных в три возрастные группы. Использовался тест, состоящий из 20 заданий, причем тестированию предшествовала проверка лексического фонда испытуемых. Задания были сгруппированы по степени сложности, так что были выделены задания с двусоставными и тресоставными конституэнтскими вопросами. Результаты показали, что понимание обстоятельности вопроса сначала достигается в двусоставных конституэнтских, а потом в тресоставных вопросах. Полученные данные приводят к выводу, что понимание признака обстоятельности зависит от структурной сложности вопросов. Это важные факты, которые могут быть использованы в диагностике и в клинической работе с детьми, у которых наблюдается специфическое отставание в развитии речи.

Ключевые слова: монолингвальные дети, типичное развитие, система многосоставных обстоятельных вопросов.